

Η «οικονομία της πληροφορίας» και τα μαζικά μέσα ενημέρωσης*

A. Ρήγος**

[...]

Τούτη την κρίσιμη για την ανθρωπότητα ώρα, που εννιά χρόνια πριν την απαρχή της τρίτης μετά Χριστό χιλιετηρίδας, κάποιιοι –κάτω από την ευφορία της κατάρρευσης των καθεστώτων του αυτοαποκαλούμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» και του συνακόλουθου ψυχρού πολέμου που γέννησε η «ειρήνη» του τέλους του Β' παγκοσμίου – βιάστηκαν να μιλήσουν για «τέλος της Ιστορίας»¹, ενώ άλλοι να κλείσουν όπως-όπως το κεφάλαιο αυτού του ταραγμένου κι αντιφατικού 20ου αιώνα².

Ακριβώς την ώρα που παρά την έσχατη απορία και τον κυρίαρχο πεσσιμισμό της λεγόμενης «προοδευτικής» –πράγμα ταυτόσημο εν πολλοίς στη μεταφυσική των εννοιών του μεγαλύτερου μέρους του αιώνα μας– «αριστερής» διάνοησης, βρισκόμαστε μπροστά σε μια νέα απαρχή όπου οι έννοιες κι αξίες οι οποίες μας συνέχουν ως έλλογα όντα εδώ και αιώνες, αδυνατούν να μας επιτρέψουν την βαθύτερη πρόσβαση-κατανόηση, των εξελίξεων που οι ίδιοι κατά τα άλλα δημιουργήσαμε. Εξελίξεων που ενώ αλλάζουν τα πάντα γοργά γύρω μας, μόνο εμπειρικοί διαχειριστές, ως νέοι μαθητευόμενοι μάγοι στου «κασίδη το κεφάλι», δηλαδή στο κεφάλι όλων μας, φαίνονται ικανοί να παρακολουθήσουν, τείνοντας να μας κάνουν να αποδεχτούμε –έκοντες άκοντες– ότι αυτός ο άκρατος εμπειρισμός, είναι ό,τι απόμεινε σε μια ανθρωπότητα η οποία είδε όλα τα απελευθερωτικά της όνειρα που γέννησαν οι δυο μεγάλες επαναστατικές διεργασίες

* Το κείμενο αυτό αποτελεί εισήγηση στο Συνέδριο που διοργάνωσαν η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων μαζί με τη Σχολή και το Δήμο Χανίων στα Χανιά από 27-6 μέχρι 1-7-91 με γενικό τίτλο «Τα προβλήματα του πολέμου και της ειρήνης στο τέλος του εικοστού αιώνα»

** Ο Α. Ρήγος είναι επίκουρος στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

των τελευταίων αιώνων, η Γαλλική και η Ρωσική, να καταρρέουν, παραμένοντας γράμμα κενό σε κάποια ακόμη συνταγματικά ή ιστορικά κείμενα.

Ενώ ταυτόχρονα, ο ζόφος της οικολογικής καταστροφής, της πείνας, της δίψας, της εξόδου των εξαθλιωμένων του πλανήτη μας, της δομικής ανεργίας και των αυξανόμενων ανισοτήτων ακόμη και στο εσωτερικό των αναπτυγμένων κοινωνιών, των εστιών τοπικών πολέμων, των σοβινιστικών και ρατσιστικών εξάρσεων³ και του πουριτανισμού –που βοηθώντας του AIDS⁴– έρχεται να εδραιώσει και στο ατομικό ερωτικό επίπεδο, την συντηρητική παλιννόστηση μιας ανελευθερίας και ενός ιδιότυπου «πολυφωνικού» ολοκληρωτισμού, «συναίνεσης» και ομοιομορφίας της μοναξιάς της μάζας, αποξένωσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο.

Απέναντι σε όλα τούτα, η αυτονόητη υπεράσπιση των στοιχειωδών πανανθρώπινων αξιών που έφερε ο ευρωπαϊκός ρασιοναλισμός, της δημοκρατίας ως τρόπου ζωής, της ειρήνης μα και του αναφαίρετου δικαιώματος της εθνικής αυτοδιάθεσης, της αντίστασης απέναντι στην όποια εξουσία, της αμφισβήτησης κάθε κατεστημένης γνώσης από δομικά στοιχεία ανθρωπιάς και εξέλιξης πάνω στον πλανήτη, κατάντησαν ιδιομορφίες περιθωριακών ομάδων και διανοουμένων.

Η συνείδηση αυτής της πραγματικότητας που μόνο ως επιστημονική φαντασία είχε από κάποιους ελάχιστους προβλεφτεί⁵, αν δεν θέλουμε να λειτουργήσει και για μας ως βολικό άλλοθι απραξίας και μικροαστικού βολέματος, συνεργώντας μ' αυτόν τον αρνητικό έστω τρόπο και μεις στην αναπαραγωγή της υπάρχουσας κατάστασης, γκρινιάζοντας και μεμψιμοιρώντας για να κρύψουμε έτσι τα αδιέξοδα άρθρωσης ενός ανατρεπτικού κι απελευθερωτικού λόγου και πράξης, πίσω από στερεότυπα, δημοκρατικοφανή προσωπεία, κατάρες κι ευχολόγια, απαιτεί κατανόηση της σκληρής αλήθειας ότι: Ο κόσμος έχει αλλάξει ριζικά και μάλιστα χωρίς εμάς, παραμένοντας, ακριβώς θα 'λεγα γι' αυτό, το ίδιο και χειρότερα παράλογος, άδικος κι απάνθρωπος. Ότι το ζητούμενο σήμερα δεν είναι μόνο να τον κριτικάρουμε, ούτε πολύ περισσότερο, να απαιτούμε και μεις μια θέση στην «αναπτυξιακή λιτότητα» της νεοφιλελεύθερης διαχείρισής του· το ζητούμενο παραμένει για μια ακόμη φορά μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι, να τον κατανοήσουμε για να μπορέσουμε να τον ανατρέψουμε.

Και προς αυτήν την κατεύθυνση, η υπόθεση εργασίας που καταθέτω για προβληματισμό, συζήτηση κι αντιπαράθεση συνίστα-

ται στη διαπίστωση ότι: Η «οικονομία της πληροφορίας» έχει φέρει πια, ένα νέο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, με εντονότατα καπιταλιστικά, ολιγοπωλιακά φαινόμενα, ενώ, παράλληλα, οι τεράστιες και γοργές εξελίξεις, σε επίπεδο πληροφορικής και τηλεματικής, έχουν ανατρέψει το συνολικό σύστημα ελέγχου και χειραγώγησης της «βιομηχανίας της συνείδησης» άρα και του τρόπου άσκησης και αναπαραγωγής της εξουσίας, σ' όλα τα ιδεολογικο-πολιτικά συστήματα της ετερο-διαχειριζόμενης και ετερο-καθοριζόμενης οικονομικο-κοινωνικής πραγματικότητας μέσα στην οποία ζούμε⁶.

Μια ολοκληρωμένη πια αγορά ηλεκτρονικής, πληροφορικής, τηλεματικής και πολιτιστικής βιομηχανίας έχει εδραιωθεί ανεπαίσθητα και σχεδόν ανεμπόδιστα παντού στον κόσμο. Τα «νέα ηλεκτρονικά μέσα»⁷ της τελευταίας δεκαετίας έχουν υπερβεί κατά πολύ τις λειτουργικές δυνατότητες των «παλιών μέσων» βιβλίου, τύπου, ραδιοφώνου, τηλεόρασης, κινηματογραφικής ταινίας. Η σχεδόν απεριόριστη ικανότητα αποθήκευσης μοντέρνων εγκαταστάσεων Η/Υ και οι σχεδόν ανεξάρτητες από ένα συγκεκριμένο τρόπο, δυνατότητες μεταβίβασης πληροφοριών μέσα από νέα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα σ' όλον τον πλανήτη κάνουν δυνατή τη συνένωση με τις νέες εφαρμογές των παλιών τεχνικών σε νέους πολυσήμαντους ρόλους. Έτσι π.χ. το τηλεφωνικό δίκτυο εκτός της κλασικής του λειτουργίας, μας συνδέει τώρα με τράπεζες δεδομένων, μας επιτρέπει να στέλνουμε και να δεχόμαστε μέσα από αυτο«τηλεκείμενα», η τηλεοπτική μας συσκευή μπορεί να χρησιμοποιείται σαν ηλεκτρονικό κατάστημα, ενώ ένας δίσκος μουσικής έχει τη δυνατότητα να αποθηκεύει και τους είκοσι τόμους του εγκυκλοπαιδικού μας λεξικού, δισκέτες αποθήκευσης εικόνων-«εικονοδίσκοι», «υπερσυνοριακές διακινήσεις δεδομένων» δορυφορικές και επίγειες συγκεντρώνουν, μετακινούν, επεξεργάζονται, αποθηκεύουν πληροφορίες και δεδομένα σε μια επικοινωνιακή έκταση όχι μόνο ασύλληπτη αλλά και ποιοτικά διάφορη του χτες, που δημιουργεί νοήματα και τελικά οικονομικές αξίες που πουλιούνται και αγοράζονται όπως και κάθε άλλο εμπόρευμα⁸.

Πρόκειται ουσιαστικά για την τρίτη βιομηχανική επανάσταση⁹, αυτήν της εισαγωγής των ηλεκτρονικών συστημάτων στην όλη παραγωγική διαδικασία, της στενής σύνδεσης πληροφορικών και επικοινωνιακών δικτύων από την οποία γεννιέται η τηλεματική που ανοίγει το δρόμο σ' ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης των βιομηχανικών χωρών, το οποίο βασίζεται στην αυτοματοποίηση της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, στην αυξανόμενη παραγωγή εμ-

πορευμάτων υψηλού πληροφοριακού περιεχομένου, στη μετατόπιση του κέντρου βάρους του παραγωγικού μηχανισμού από τους παραδοσιακούς τομείς σε νέους εξαγωγικούς τομείς παραγωγής know-How¹⁰.

Ενώ, παράλληλα, η παλιά βαριά βιομηχανία διώχεται προς τις χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου, όπου τα φτηνά εργατικά χέρια και οι εν πολλοίς εξαρτημένες κυβερνήσεις επιτρέπουν την συνέχιση των κερδών, εντείνοντας τα εξαρτησιακά πλέγματα με τις προηγμένες τεχνολογικά χώρες. Την ίδια ώρα που σ' αυτές τις τελευταίες η παραγωγική εργασία μετακυλά συνεχώς από τους παλιούς μεγάλους εργασιακούς χώρους, στην κατ' οίκο και κατά μόνας απασχόληση και στον τομέα των υπηρεσιών πληροφοριών όπου οι αποστάσεις μεταξύ εφεύρεσης και εμπορικής εκμετάλλευσης των προϊόντων γίνονται ολοένα και μικρότερες, επιταχύνοντας ακόμη περισσότερο την νέα δυναμική και την απόσταση που τις χωρίζει από τις άλλες χώρες. Ταυτόχρονα, όλη αυτή η διαδικασία συνοδεύεται από μια ταχύτατη εξάπλωση και αλληλοσύνδεση ηλεκτρονικών συστημάτων και τηλεπικοινωνιών σε όλους τους παραγωγικούς χώρους. Και προς αυτήν την κατεύθυνση αποφασιστικότερο ρόλο παίζουν οι στρατιωτικές έρευνες, παραδοσιακές και διαστημικές, σε μια έκταση που λόγω της μυστικότητας των χρήσεων και αποτελεσμάτων, περνά σχεδόν απαρατήρητη¹¹.

Μια νέου τύπου οικονομικο-τεχνολογική κυριαρχία πολυεθνικών συγκροτημάτων, κυρίως βορειοαμερικανικών κεφαλαίων¹² γεννιέται, οδηγώντας σε μια νέα διεθνοποίηση στο οικονομικό πεδίο που υπερβαίνει τα παραδοσιακά κρατικά πλαίσια. Πρόκειται για μια τεχνολογική διαδικασία που επέτρεψε την ανάκαμψη από την στασιμότητα κρίση των δεκαετιών του '70 και '80, του καπιταλισμού¹³.

Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι σ' έναν τρόπο παραγωγής που βασίζεται στην ανταλλαγή εμπορευμάτων –όπου όλα και όλοι τείνουν και πρέπει να γίνουν εμπόρευμα με μια κάποια τιμή– τα μέσα και οι τρόποι επικοινωνίας και γενικότερα το πληροφορικό σύστημα –όπως υπογραμμίζει και ο Antony Smith– αποτελεί την υποδομή, για να το πούμε έτσι, ολόκληρου του κοινωνικού σχηματισμού. Αυτό καθορίζει τη μορφή τόσο των παραγωγικών δυνάμεων όσο και των σχέσεων παραγωγής και εξουσίας.

Ο καπιταλισμός, γράφει ο Smith, είναι «όχι μόνο οικονομικό και παραγωγικό σύστημα, αλλά και ένα πληροφορικό σύστημα. Για να αναπτυχθεί είχε ανάγκη να ενσωματώνει το ένα τμήμα του κόσμου μετά το άλλο σε μια ενιαία αγορά, στην οποία οι κοινωνι-

κές τάξεις, οι εταιρίες, τα μέσα μεταφοράς και τα παραγόμενα εμπορεύματα, συνδιάζονταν σε ένα ενιαίο, πολύπλοκο και διαφοροποιημένο σύστημα και βρίσκονταν σε συνεχή ανάπτυξη και αυξανόμενη αλληλεξάρτηση. Στο κέντρο του συστήματος έπρεπε να βρίσκεται η πληροφορία, γιατί η βασική έννοια του καπιταλισμού είναι η αγορά και στο σύστημα μιας ενιαίας αγοράς, οι φυσικές αγορές πρέπει να αντικατασταθούν από «μη υλικές», στις οποίες οι τιμές και οι αξίες καθορίζονται μέσω μιας κανονικής και φερέγγυας διανομής της πληροφορίας. Το δίκτυο επικοινωνίας που αναπτύχθηκε τον 19ο αιώνα, ήταν η συνέπεια της ύπαρξης του αυτοκρατορικού συστήματος, στο οποίο οι ανταγωνιζόμενες καπιταλιστικές δυνάμεις πάλευαν για το μοίρασμα του κόσμου. Το πληροφορικό δίκτυο αποτέλεσε κατά συνέπεια, ένα βασικό μοχλό για την ανάπτυξη του διεθνούς καπιταλισμού. Ήταν δηλαδή ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα της καπιταλιστικής ανάπτυξης». Και συνεχίζει ο Smith: «Στην εποχή των υπολογιστών η πληροφορία άρχισε να αντιμετωπίζεται ως πρώτη ύλη η οποία αναγόμενη στο δυαδικό κώδικα που χρησιμοποιούν οι υπολογιστές, μπορεί να πουλιέται και να αγοράζεται σαν εμπόρευμα. Τα μεγάλα δίκτυα τηλεπικοινωνιών, που διανέμουν (και ταυτόχρονα ελέγχουν και επιλέγουν) πληροφορίες εντός και μεταξύ των κρατών αποτελούν το νευρικό σύστημα μιας μοντέρνας κοινωνίας, ενός μοντέρνου κόσμου», ενώ σε συντομότερο διάστημα «θα είναι δυνατόν να μεταδοθεί ενέργεια από το διάστημα μέσω ηλεκτρομαγνητικών κατόπτρων και αυτή η ενέργεια θα ανάγεται σε πληροφορία» επίσης¹⁴.

Άρα, αν οι πληροφορίες ανέκαθεν έπαιζαν ένα ρόλο κλειδί στην όλη παραγωγική διαδικασία καθώς και στην οργάνωση, ταξινόμηση και ερμηνεία των σχημάτων μέσω των οποίων ο άνθρωπος αντιλαμβάνονταν και αντιλαμβάνεται τον κόσμο, σήμερα – όπως τονίζει και ο Γκράχαμ Μέρντοκ– «έχουν έναν ακόμα πρόσθετο ρόλο μέσα στο κοινωνικό σύστημα. Οι τεχνολογίες της πληροφορίας γίνονται συστατικό στοιχείο στην αναδόμηση της παραγωγικής διαδικασίας... κεντρικές συνιστώσες αναδιοργάνωσης ολοκλήρου του συστήματος παραγωγής»¹⁵.

Όλοι αυτοί οι ιστορικοί μετασχηματισμοί για πολλούς, όπως ο Ντανιέλ Μπελ ή ο Ζμπίγκνιου Μπρεζεζίνσκι ήδη από την δεκαετία του 1960, σημαίνουν ένα νέο τύπο κοινωνίας που αποκαλούν Μετα-βιομηχανική Τεχνοηλεκτρονική Κοινωνία, στον οποίο η Πληροφορική Επανάσταση αποτελεί το σπουδαιότερο κομμάτι υπέρβασης του κρατικά διαιρεμένου κόσμου¹⁶.

Θα υποστήριζα, συμφωνώντας με τον Μέρντοκ ότι, όσο κι αν

βιάζονται κάποιοι να μας πείσουν ότι ξεπεράσαμε τον Καπιταλιστικό Τρόπο Παραγωγής (Κ.Τ.Π.) μέσα απ' αυτές τις πραγματικά ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, καθοριστικό παραμένει ότι ζούμε σε μια καπιταλιστική τάξη πραγμάτων, σε μια παγκόσμια οικονομία της αγοράς. Η αναδιάρθρωση της όλης παραγωγικής διαδικασίας που φέρνουν οι βιομηχανίες πληροφόρησης, παρέχει βέβαια την ευχέρεια υπέρβασης ορισμένων προβλημάτων και της κρίσης του συστήματος, δεν φτάνει όμως από μόνη της, για να πούμε ότι ξεπεράσαμε τον καπιταλισμό. Αντίθετα, τον ενισχύει και τον βαθαίνει μέσα από δυνατότητες μεγαλύτερου ελέγχου της εργατικής δύναμης, μείωσης του εργατικού δυναμικού, μεγαλύτερου ελέγχου της αποτελεσματικότητας και κυρίως της κατανάλωσης. Αυτό που έφερε ο νέος παγκόσμιος καταμερισμός της εργασίας «δεν είναι το τέλος του καπιταλισμού, αλλά η ανατολή μιας νέας μορφής του, του επικοινωνιακού καπιταλισμού, μια που για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση και ένταση ο καπιταλισμός μέσα ακριβώς από αυτές τις επαναστατικές τεχνολογικές εξελίξεις, δρα πια σε πλανητικό επίπεδο, γεγονός που όσο κι αν ξενίζει ή ενοχλεί κάποιους, επαναφέρει στην επικαιρότητα τις αναλύσεις της Λούξεμπουργκ για τη συσσώρευση του κεφαλαίου και τον ιμπεριαλισμό¹⁸.

Τα νέα στοιχεία για τις κοινωνικο-πολιτικές επιπτώσεις αυτού του διεθνικού καπιταλισμού βασίζονται σε μια νέα πολιτιστική άρα και πολιτική κουλτούρα μορφωμάτων επιφανείας, αποσυνδεδεμένων από την ιστορία και την πραγματικότητα. Οι εικόνες της τηλεόρασης – αυτού του κυρίαρχου μέσου της νέας κουλτούρας πληροφόρησης που φέρνει ο διεθνικός επικοινωνιακός καπιταλισμός είναι, γράφει ο Μέρντοκ, «ένας πολύ ανακριθής τρόπος αποτύπωσης των μορφών, είναι ένας ανακριθής τρόπος θωράκισης της πραγματικότητας σε φόρμες και απεικονίσεις της, ένα συνειρμικό μέσο ενός αποσπασματικού λόγου στο οποίο Αθήνα είναι π.χ. η Ακρόπολη, Παρίσι, ο πύργος του Άιφελ κ.λπ. Έτσι όμως η εικόνα αποσυνδέεται από τις δυνάμεις που συντελούν στην δημιουργία της κατάστασης που κατά τα άλλα παρουσιάζει»¹⁹.

Το παρόν αποσυνδέεται από το παρελθόν. Το σήμερα γίνεται χτες με τρομαχτική ταχύτητα, η πορεία των αλλαγών είναι τόσο ραγδαία που όχι μόνο δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί αλλά ούτε καν να κατανοηθεί στοιχειωδώς. Στην εποχή της επικοινωνιακής έκρηξης²⁰ η πραγματική επικοινωνία γίνεται δύσκολη καθώς οι προσλαμβάνουσες παραστάσεις μεταβάλλονται ταχύτατα και οι λέξεις σημαίνουν διαφορετικό πράγμα σε κάθε κοινωνική υπο-

ομάδα. Τα εμπορικά προϊόντα καθορίζουν την πορεία της κουλτούρας, τις νοοτροπίες, τις συμπεριφορές²¹. Τα βίντεο-κλιπ του MTV είναι, θαρρώ, η αποθέωση αυτής της διεθνούς εικονοπλασίας χωρίς πραγματικότητα. Δεν υπάρχει story, μήνυμα, λογική αλληλουχία, αλλά αυθαίρετο κολλάζ γρήγορων εναλλασόμενων εικόνων, όπου κυριαρχεί ο εντυπωσιασμός, ο ερωτισμός, το στυλ, η νεανικότητα. Οι ταξικές διαφορές γίνεται προσπάθεια να καλυφθούν κάτω από τις αληθινές ή σε απομίμηση –αδιάφορο– υπογραφές των μαιτρ της μόδας στα ρούχα, οι οποίες δημιουργούν μια διαφορετικής αντίληψης φαινομενική κοινωνική εξίσωση βασισμένη όχι πια σε εξισωτικές επιδιώξεις, αλλά σε προσωπικές διαφοροποιήσεις και εξωτερικές εξατομικεύσεις. Το στυλ της ζωής κυριαρχεί στον χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων με έμφαση όχι πια στο ποιός είσαι, αλλά στο πώς είσαι, τι φοράς, πού συχνάζεις, πώς μιλάς, με τι κινείσαι, πώς εκφράζεσαι.²³

Απέναντι σ' όλα αυτά και όσο εντείνεται η προσπάθεια διεθνοποίησης συγκέντρωσης και ομογενοποίησης της ανθρωπότητας μέσα από τα συμβαίνοντα στο παραγωγικό σύστημα και τα νέα καταναλωτικά πρότυπα, εμφανίζονται και αυξάνουν οι άλυτες αντιφάσεις αυτού του διεθνικού επικοινωνιακού καπιταλισμού της αδιαφοροποίητης μάζας. Ολοένα και μεγαλύτερα τμήματα πληθυσμού του πλανήτη –και όχι πια μόνο στον τρίτο κόσμο– ωθούνται στο ημίφως του περιθωρίου, αναγκάζονται να ζουν κάτω από το επίπεδο της φτώχειας, ακόμη και στο εσωτερικό των Η.Π.Α. όπου υπερβαίνουν τα σαράντα εκατομμύρια, σύμφωνα με κατά προσέγγιση υπολογισμούς, μια που ακριβείς μετρήσεις δεν υπάρχουν. Η αποκαλούμενη, άλλωστε, κοινωνία των δύο τρίτων δεν είναι άλλο από την νομιμοποιημένη αποδοχή του σκληρού γεγονότος το οποίο απαιτεί ένα ολοένα και αυξανόμενο τμήμα του πληθυσμού να παραμένει μόνιμα σε κατάσταση αθλιότητας. Γεγονός που όπως παρατηρούσε κυνικά κιόλας πριν χρόνια η περίφημη Τριμερής Επιτροπή «... είναι από την φύση του αντιδημοκρατικό, υπήρξε ωστόσο ένας από τους πρώτους παράγοντες που επέτρεψαν στην δημοκρατία να λειτουργήσει αποτελεσματικά»²⁴.

Η ψυχολογική και κοινωνική αποδιάρθρωση αυτών των ομάδων που δεν μπορούν πια να συμμετέχουν στην κατανάλωση λόγω της οικονομικο-κοινωνικής τους περιθωριακότητας στο παραγωγικό σύστημα, τις ωθούν σε πράξεις φυγής και ανεξέλεγκτης βίας, που όλοι πια συνειδητοποιούν τους κινδύνους που περικλείουν, ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους.

Και εδώ νομίζω ότι η αντίφαση βαθιάειν ακόμη περισσότερο,

κυρίως στο εσωτερικό των πιο ανεπτυγμένων κοινωνικών σχηματισμών της νέας εποχής. Από τη μια η νέα παραγωγική διαδικασία, τα νέα μαζικά μέσα, τα νέα μοντέλα κατανάλωσης, η διαφήμιση, απευθύνονται κυρίως στους νέους, μιας που οι νέοι είναι δυνητικά πιο διαμορφώσιμη κοινωνική κατηγορία και γι' αυτό πιο ελκυστική στη διαφήμιση. Η νεότητα ήταν πάντοτε στο κέντρο άλλωστε της καταναλωτικής διαδικασίας. Οι νέοι λοιπόν και νεανίζουσα ιδεολογία είναι στο επίκεντρο αυτού του νέου κόσμου, των εικόνων, των U.F.O., και του καταναλωτισμού. Για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία το να είσαι νεανικός γίνεται θετικό και το να είσαι ηλικιωμένος γίνεται συνολικά μια αρνητική κατάσταση, ενώ ταυτόχρονα οι ίδιοι οι νέοι γίνονται περιθωριακοί ως προς το σύστημα παραγωγής, μένουν ξεκρέμαστοι σ' έναν κόσμο, χωρίς ορατά οράματα υπέρβασής του, χωρίς ιδεολογικές αναφορές. Οι νέοι λοιπόν είναι στην καρδιά των νέων αντιφάσεων της κανούριας κουλτούρας²⁵.

Η αύξηση των πράξεων εγκληματικότητας και φυγής ανάμεσα στους νέους το αναδεικνύει αυτό έντονα, όπως και η καταφυγή πολλών απ' αυτούς σε ολοκληρωτικά μοντέλα του χτες, τα οποία προβάλλουν ως νέες αξίες του ανθρώπινου εγώ, που αναζητά υπαρξιακή απάντηση στη μοναξιά, την αλλοτρίωση, την συνθλιβή του μέσα στην αδιαφοροποίητη μάζα²⁶,

Και είναι ακριβώς οι κίνδυνοι αυτοί που κάνουν ακόμη και έναν ένθερμο απολογητή του νεο-φιλελευθερισμού, όπως Francis Foukuyama, να στέκεται στην απάντησή του προς στους επικριτές του μπροστά στον κίνδυνο μιας «νέας λιγότερο ήπιας Αμερικής που περιμένει να αναδυθεί από τον ορίζοντα μιας ιδεολογίας που ούτε καν φανταζόμαστε σήμερα» και να παραδέχεται «πως τέτοιες εξελίξεις είναι βέβαια δυνατές» καθώς και να «εντυπωσιάζεται με τον επαρχιωτισμό της political class στην Washington ιδιαίτερα (όπως γράφει) με αυτούς που στελεχώνουν τα Μέσα Επικοινωνίας, οι οποίοι δεν μπορούν να καταλάβουν ότι υπάρχουν σπουδαιότερα και πιο ενδιαφέροντα πράγματα από τη δεδομένη ημερήσια διάταξη του Υπουργείου των Εξωτερικών»²⁷.

Θέματα που ως αντίδραση σ' αυτήν τη διεθνοποίηση και ομογενοποίηση οδηγούν στο βάθεμα και άλλων λειτουργικών αντιφάσεων που φέρνει ο νεοφιλελεύθερος, διεθνικός, επικοινωνιακός καπιταλισμός και τα οποία καθιστούν τουλάχιστον αμφίβολο το μέλλον και την ανάγκη ύπαρξης της παραδοσιακής κρατικής οργάνωσης καθώς και των μηχανισμών της εθνικής αγοράς μέσα στο νέο διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

Για τα περισσότερα τμήματα του κόσμου, η δυνατότητα πρόσ-

βασης στην «κοινωνία της πληροφορίας» φαίνεται να έχει μπλοκαριστεί, εκτός από τους τομείς της διαφήμισης και της κατανάλωσης. Οι ανισότητες ανάπτυξης συνεχώς μεγαλώνουν. Νέα πλέγματα βαθύτερων μορφών εξάρτησης δημιουργούνται²⁸. Οι κρατικές παρεμβάσεις τείνουν να εγκαταλείψουν τους τομείς Κοινωνικό Κράτος και ταυτόχρονα οδηγούνται σε μια αναδιάρθρωση με την έννοια της πολυεθνικοποίησης των πιο ισχυρών τομέων της εθνικής τους αγοράς.

Οι ανισότητες ανάπτυξης και οι μορφές εξάρτησης ανάμεσα και στις πιο βιομηχανοποιημένες χώρες εντείνονται, μαζί με την εντατικοποίηση της συγκέντρωσης των ανταλλαγών και την πρωτοφανέρωτη εξάπλωση της μορφής εμπόρευμα-πληροφορία. Η αυξημένη εξατομίκευση των πολιτών τόσο ως παραγωγών όσο και ως καταναλωτών, οδηγεί σε μια νέα κοινωνική σύνθεση όλο και πιο ιεραρχημένη και κατακερματισμένη στην οποία οι δυνατότητες εργασίας, επιπέδου ζωής, συνθηκών ύπαρξης ολόκληρων κοινωνικών ομάδων και εθνών εξαρτώνται από τους τρόπους διανομής των πληροφοριών.

Η εξίσωση πληροφορία = εξουσία, ισχύει τόσο μεταξύ ατόμων και κοινωνικών ομάδων όσο και στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Οι επιπτώσεις όλων αυτών στις παραδοσιακές αντιλήψεις μας περί πολιτικής είναι προφανείς²⁹. Η Δημοκρατική Αρχή καταντά γράμμα κενό όσο η πρόσβαση στις πληροφορίες αποτελεί σε ενδοκρατικό και διεθνές επίπεδο, τομέα τόσο ασφικτικά ελεγχόμενο και μάλιστα με φαινομενικά άδηλους τρόπους, όσο οι κοινωνικές συλλογικότητες αποσυντίθενται. Κάτω από το μύθευμα του λιγότερου κράτους που προβάλλει επιθετικά ο νεο-φιλελευθερισμός, οι δυνατότητες ανακατανομής του κενσுவανικού κρατικού μοντέλου εγκαλείπονται, το τευλοριστικό μοντέλο παραγωγής αχρηστεύεται. Η ουσία της πολιτικής από εξουσιαστική δυναμική σχέση συμμετοχής, συν-κίνησης, σύγκρουσης και συνεργασίας, ταυτόχρονα, ανθρώπινων μέσων και σκοπών διαφορετικών ταξικών και διαταξικών κοινωνικών μορφωμάτων, τείνει να μετεξελιχθεί σε μια απλή συνηθεια επιδίωξης δήθεν «κοινών στόχων» ουδετεροποιημένου περιεχομένου. Αποφορτισμένη ιδεολογικά επιχειρεί να μετατρέψει τους πολίτες από ενεργούς συντελεστές του πολιτικού τους γίνεσθαι σε παθητικούς θεατές, χειροκροτητές του θεάματος της ζωής τους της ίδιας. Δυνατότητα που καθίσταται υπαρκτή ακριβώς λόγω του ελέγχου που τα επικοινωνιακά δίκτυα ασκούν μέσα στην κοινωνία και ο οποίος μόνο τυπικά πια ασκείται από τους φορείς της λαϊκής κυριαρχίας³⁰. Πολίτες και εκλεγμένοι αντιπρόσωποί τους, συνειδητοποι-

ούν ολοένα και περισσότερο την αδυναμία τους να επηρεάσουν τις βασικότερες από τις επιλογές που αφορούν την κοινωνία τους. Επιλογές που απαιτούν την «ιδιαίτερη τεχνογνωσία των ειδικών» της πληροφορικής.

* Την ίδια ώρα, η παραδοσιακή διαχωριστική γραμμή ιδιωτικό-δημόσιο, την οποία καθιέρωσε ο θεσμός του αστικού κράτους τινάζεται στον αέρα, όπως και η αξία αυτής καθαυτής της κρατικής ανεξαρτησίας. Η «κρατική κυριαρχία» – τόνιζε από το 1976 η έκθεση των Nora και Minc «κινδυνεύει να καταλυθεί, εκτός αν τα κράτη φροντίσουν να γίνουν συνεταιίροι μια και δεν μπορούν πια να είναι αφεντικά». Το «αντικείμενο της κυριαρχίας βρίσκεται όλο και περισσότερο κάτω από τον έλεγχο των πολυεθνικών δικτύων επικοινωνιών και υπολογιστών»³¹.

Τα συλλογικά πολιτικο-κοινωνικά μορφώματα-κόμματα, συνδικάτα, κινήματα – που γέννησαν οι ανάγκες και τα προβλήματα της βιομηχανικής επανάστασης του προηγούμενου αιώνα, δε φαίνονται από την φύση και την δομή τους ικανά να ανταποκριθούν στις συνθήκες που δημιουργεί ο διεθνικός επικοινωνιακός καπιταλισμός του σήμερα. Η ίδια η βασική αρχή οργανωτικο-πολιτικής λειτουργίας τους, η αρχή της αντιπροσωπευτικότητας, στην οποία βασίζεται το όλο οικοδόμημα της έμμεσης δημοκρατίας φαίνεται να παραπαίει, συμπαρασύροντας αυτήν καθαυτή την συστατική των ανθρώπινων κοινωνιών έννοια της κοινωνικής συλλογικότητας.

Η έξαρση των θρησκευτικών φανατισμών με ιδιαίτερα έντονο το φαινόμενο του ισλαμικού φονταμενταλισμού, είναι μια μορφή απάντησης ενός άλλου είδους συλλογικών υποκειμένων, που βασίζονται σε στοιχεία που όχι μόνο προϋπήρχαν των κρατικών και καπιταλιστικών ολοκληρώσεων αλλά, και τις υπερβαίνουν και ιδεολογικά συγκρούονται μαζί τους³².

Περισσότερο όμως σημαντική σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι η έξαρση των εθνικών ιδιαιτεροτήτων, οι οποίες ως απάντηση στην κυρίαρχη τάση του νέου συστήματος παραγωγής για διεθνοποίηση και ομοιογενοποίηση όλων ως κατοίκων του «πλανητικού χωριού», κατά την κλασική πια έκφραση του Mac Luan, προβάλλουν επιτακτικά στην πολιτική σκηνή του πλανήτη –και όχι μόνο στα κράτη του καταρρεύσαντος ανατολικού συνασπισμού– απαιτώντας την ανάδειξή τους σε αυτόνομα συλλογικά υποκείμενα. Αν θέλετε, στα πληρέστερα συλλογικά υποκείμενα της ιστορίας του ανθρώπου μέσα στο χώρο και το χρόνο³³.

Ο κίνδυνος εκτροπής των εθνικισμών σε εθνικιστικές, σοβινιστικές εξάρσεις είναι νομίζω όχι απλά θεωρητικά υπαρκτός, αλλά

άμεσα και πρακτικά χειροπιαστός. Ζούμε, άλλωστε, σε μια γωνιά της Μεσογείου που αυτές οι εθνικιστικές εξάρσεις την είχαν χτες μετατρέψει σε μπαρουταποθήκη της Ευρώπης, σήμερα σ' ένα εν ενεργεία ηφαίστειο, του οποίου οι πρώτοι ανοιχτοί πολεμικοί θρυχηθμοί ακούγονται κιάλας και όχι μόνο στις ένοπλες συγκρούσεις ανάμεσα στις κύριες Γιουγκοσλαβικές εθνότητες.

Και το φαινόμενο δεν είναι μεμονωμένο.

Ο διεθνικός επικοινωνιακός καπιταλισμός δεν υπερβαίνει – ούτε και επιδιώκει άλλωστε να υπερβεί– αυτό το ενδεχόμενο. Αντίθετα το εντείνει όσο ο παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας που επιβάλλει, οδηγεί πολιτιστικά περιβάλλοντα και εθνικές ομάδες σε μίαν αυξανόμενη «οικονομική ανασφάλεια (η οποία) βρίσκει το αντίδοτό της στην ιδεολογική ασφάλεια (που προσφέρει) η αναρρίπιση των εθνικισμών»³⁴. Τα σκληρότερα στοιχεία, των οποίων τα πιο αποκλειστικά και αδιάλλακτα πυροδοτούν αυτήν τη νέα έξαρση, παρακάπτουν την εθνιστική θετική κατάφαση των εθνοτήτων³⁵ και πριμοδοτούν σοβινιστικές φαντασιακές ολοκληρώσεις προκαπιταλιστικών κοινοτικών αναφορών.

Η συναισθηματική αυτή έξαρση ενότητας απέναντι στην ανασφάλεια και αβεβαιότητα της παγκόσμιας ομοιογενοποίησης, δεν μπορεί άλλωστε να βρει διέξοδο στις παλιές κρατικές ενότητες που φθίνουν, ούτε και να οδηγηθεί προς μια νέα εκδοχή παγκόσμιας επαναστατικής τάξης κάτω από το βάρος των αντικειμενικών και κυρίως υποκειμενικών βιώσεων των πρόσφατων διεθνικο-πολιτικών εξελίξεων.

Το αιώνιο πρόβλημα πόλεμος-ειρήνη όχι μόνο δεν τείνει λοιπόν να λυθεί υπέρ της ειρήνης, αλλά αποκτά καινούργιες διαστάσεις, τεχνολογικές, πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές.

— Πριν τρεις μήνες, σ' ένα συνέδριο που οργανώθηκε στην Valence της Γαλλίας από το Κέντρο Έρευνας και Πολιτιστικής Δράσης της πόλης με την συνεργασία του Monde Diplomatique με τίτλο «Πόλεμοι και Τηλεοράσεις», αναπτύχθηκε με βάση και τις πρόσφατες εμπειρίες του πολέμου στον Κόλπο μια πλούσια προβληματική³⁶. Μια προβληματική μέσα από την οποία αναδείχτηκε τόσο η ηγεμονία του ηλεκτρονικού πολέμου όσο και η στενή σύνδεσή του με την τηλεόραση, καθώς και η ικανότητα των βορειοαμερικανικών μονοπωλίων ελέγχου της ροής των πληροφοριών «να γυρνούν χωρίς σταματημό το ίδιο έργο»³⁷, προχτές στον Παναμά για την Γρανάδα, χτες στον Περσικό Κόλπο, αύριο σε όποιο σημείο του πλανήτη μας.

Να μετατρέπουν το απάνθρωπο της πολεμικής βίας σε υπερθέαμα από απόσταση μέσα από μια δραματοποιημένη και ταυτό-

χρονα απλοποιημένη ερμηνεία, που επέτρεψε τη νομιμοποίηση του πολέμου και την εμφάνιση του στην παγκόσμια κοινή γνώμη όχι μόνο ως αναγκαίου αλλά και ως δίκαιου.

Η τεράστια αυτή προπαγανδιστική επιχείρηση, έγινε κατορθωτή μέσα από την Τηλεόραση και την ελεγχόμενη πια προσεκτικά γοητεία της. Μια γοητεία που ανέδειξε την τηλεόραση σε ηγεμόνα των Μέσων³⁸, με την ικανότητα που διαθέτει να αναδεικνύεται ως το πιο ταχύ και θεαματικό Μέσο πληροφόρησης, αλλά ταυτόχρονα και το συναισθηματικά πιο γοητευτικό. Γεγονός, το οποίο με βάση τις παλιότερες αρνητικές εμπειρίες από τον πόλεμο του Βιετνάμ και τις πιο πρόσφατες θετικές από το Βερολίνο και την Τιμισοάρα καθόλου δεν υποτίμησαν οι διαχειριστές της πολιτικής εξουσίας προς όφελος των στόχων τους³⁹.

Έτσι, ενώ η αφήγηση περιοριζόταν στο *minimum*, παρέμενε πάντα εστιασμένη στο μανιχαϊκό δίπολο εχθρός-φίλος, καλός-κακός και σε τέσσερις, χωρίς παρεκκλίσεις, καταγραφές: αγάπη, θάνατος, αγγλοσαξονικό χιούμορ και δραματικός τόνος φωνής. Οι ατέλειωτες νύχτες βομβαρδισμού πληροφοριών ταυτόχρονα από την Ουάσινγκτον, τη Βαγδάτη, το Αμάν, την Ιερουσαλήμ, τη Σαουδική Αραβία, το Κάιρο κ.λπ., προσφέρονταν με μια χολλυγουντιανή σκηνοθεσία υπερ-θεάματος και μια δραματοποιημένη και ταυτόχρονα επιλεγμένη προσεκτικά ροή αφήγησης, μακριά όμως πάντα από την πραγματικότητα, ή τόσο κοντά όσο επέτρεπε η πανταχού παρούσα λογοκρισία και κυρίως αυτολογοκρισία των κατάλληλα επιλεγμένων τηλε-παρουσιαστών του ματς-πόλεμος.

Η καλλιεργούμενη ψευδαίσθηση στον καθένα μας, ότι «η ιστορία διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας»⁴⁰ και μάλιστα χωρίς εμείς να πρέπει ή να ωφελεί σε τίποτε να χάσουμε τη βοήθη της πολυθρόνας μας, είναι ο νέος μεγάλος κίνδυνος αλλοτρίωσης και παθητικοποίησης, απέναντι στον οποίο όλες οι μορφές πολέμου και ανειρήνευτης πάλης όχι μόνο είναι αναγκαίες αλλά και προσωπική υπόθεση του καθενός μας.

Σημειώσεις

① Η αναφορά στο Νίκο Καζαντζάκη δεν γίνεται μόνο «χάριν εντοπιότητας», αλλά και γιατί επί της ουσίας το έργο του συλλογικά δονείται από την πάλη τούτων των δύο ανειρήνευτων στοιχείων της ανθρώπινης ιστορίας. Βλ. ιδιαίτερα Καζαντζάκη Ν. *Ταξιδεύοντας*: Αγγλία, Αθήνα 1986 (επανέκδοση) γραμμένο ακριβώς τις ώρες έκρηξης του 2ου παγκοσμίου πολέμου. Επίσης για μια ευρύτερη ανάλυση των αντιλήψεών του και για μια σειρά όχι

και τόσο γνωστά πολιτικά κείμενα του βλ. το σημαντικό και μάλλον άγνωστο στους πολλούς έργο, Πουλιόπουλος Ν.: *Ο Νίκος Καζαντζάκης και τα παγκόσμια ιδεολογικά ρεύματα. Η κοσμοθεωρία του, η πολιτική του ιδεολογία και δράση*, τόμ. Α, Αθήνα 1972 και τόμ. Β, Αθήνα 1973.

1. 2. Βλ. το ομότιτλο άρθρο του F. Fukuyama στο περιοδικό *The National Interest*, No. 16 το καλοκαίρι του 1989, που τόσες συζητήσεις δημιούργησε.

3. Βλ. E. Morin: «Η δαμόκλειος εποχή». Άρθρο στην *Le Monde* αναδημοσιεύτηκε στην εφ. *Το Βήμα* της 7ης Οκτωβρίου 1990 σελ. Β6 του ίδιου: *Αφήνοντας τον εικοστό αιώνα*, μετ. Α. Φιλιππάτος, «Ροές» Αθήνα 1987, ιδιαίτερα σελ. 70.

4. Για τις τεράστιες διαστάσεις και επιπτώσεις αυτών των φαινομένων βλ. και πρόσφατα ειδικά αφιερώματα στην εφ. *Το Βήμα* της 1ης Ιανουαρίου και 16ης Ιουνίου 1991. Επίσης Club Vauban: «Les inegalites des annees 90», *Le Monde-Edition*, Paris, 1990 σχετικά με την ανάπτυξη των ανισοτήτων στην Γαλλία κατά τη δεκαετία του 1980 και την αναμενόμενη διεύρυνσή τους στη δεκαετία του 1990, καθώς B. Cassen: «Sortie de scene pour le thatserisme», *Le Monde Diplomatique*, Decembre 1990 σχετικά με την δομική ανεργία και την κοινωνία των δύο τρίτων στη Μ. Βρετανία.

5. Ιδιαίτερα για την λειτουργία του AIDS ως «εσωτερικού εχθρού» βλ. Μισέλ ντε Πρακοντάλ: «Η ροζ Πανώλη», στο συλ. *Ιδεολογίες: Η μεγάλη Σύγχυση*, «Ροές» Αθήνα 1990 σελ. 175επ.

6. Και εδώ ο *Θαυμαστός καινούργιος κόσμος* του Χάξλεϋ παραμένει προφητικά διεισδυτικός σ' όλα τα επίπεδα.

7. Για όλα αυτά βλ. και παλιότερο άρθρο μας «Ραδιο-τηλεοπτική Μέσα. Χρήση και δυναμική» περ. *Κάπα* τ. 1/23-1-1990 σελ. 18-19.

8. Για τα νέα ηλεκτρονικά μέσα και τις πολλαπλές λειτουργίες τους βλ. και Σεραφετινίδου Μ.: *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Ο ρόλος των Μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου Καπιταλισμού*, «Gutenberg», Αθήνα 1991 σελ. 455επ. Επίσης ιδιαίτερα για τις επιδράσεις στον κόσμο των ειδήσεων Μπασαντής Δ.: «Οι ειδήσεις, ένα καλειδοσκόπιο της πραγματικότητας», στο Μπασαντής Δ., Στράτος Κ.: *Ο κόσμος των ειδήσεων, από την εφημερίδα στην τηλεόραση*, «Γνώση», Αθήνα 1991 σελ. 15επ. και κυρίως 31επ., όπου και πλούσιες βιβλιογραφικές αναφορές.

9. Το 40% των μεταδιδόμενων δεδομένων στην Ομοσπονδιακή Γερμανία αφορά στον τραπεζικό και χρηματιστηριακό τομέα, ενώ το 30% αυτής της διακίνησης αφορά μόνο στην ανταλλαγή ενδοεπιχειρησιακών δεδομένων προγραμματισμού και διοίκησης των επιχειρήσεων. Το παράδειγμα αυτό αρκεί για να δείξει την στενή σύνδεση που έχει δημιουργηθεί μεταξύ χρήματος και ροής πληροφοριών, μεταξύ οικονομικού και πληροφοριακού τομέα. Για τις τεχνολογικές αυτές εξελίξεις και τις επιπτώσεις τους βλ. εκτός άλλων και το ιδιαίτερα ενδιαφέρον ευρύτερα άρθρο Becker J: «Informationsökonomie und der Wandel von Öffentlichkeit» στο περιοδικό *Neue Gesellschaft*, τεύχ. 11/1987, σελ. 1040επ.

10. Σύμφωνα με την γενικότερη ταξινόμηση του Hugnes P.: *British Broadcasting: Programs and Power*, 1981 όπου η πρώτη βιομηχανική επανάσταση αναφέρεται στην εισαγωγή του ατμού στην όλη παραγωγική διαδικασία, η δεύτερη στην εισαγωγή του ηλεκτρισμού και η τρίτη στην εισαγωγή των

ηλεκτρονικών συστημάτων. Αναλυτικότερα για τις συνέπειες την παραγωγική αλλά και την κοινωνική διαδικασία βλ. Μπασαντής Δ.: «Το Σύστημα Επικοινωνίας στο "Παγκόσμιο Χωριό"», περ. *Διαβάζω*. Αφιέρωμα στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας τεύχ. 194/22-6-1988 σελ. 16επ. Επίσης Beard R.: «Οι τηλεπικοινωνίες μοχλός οικονομικής ανάπτυξης», περ. *Τηλεπικοινωνίες '90*, Αθήνα 1990, σελ. 10.

11. Για την πορεία ραγδαίας βιομηχανοποίησης των μέσων και τις οικονομικές και πολιτικές συνέπειες που επιφέρει βλ. Murdock G. and Golding P.: «For a Political Economy of Mass Communications» στο *The Socialist Register* edited by R. Miliband and T. Saville, «Media Press», Λονδίνο 1973, σελ. 205επ.

12. Βλ. Robins K. and Webster F.: «The misinformation society», *University Quarterly*, vol. 34 no 4, Autumn 1983, σελ. 354 επ. Murphy B.: *The World Wired Up*, Comedia, Λονδίνο 1983, Schiller H.I.: *Information and Information Flows, The Underpinnings of Transnational Capitalism*, Μόσχα 1984, ο οποίος και συμπεραίνει «... Το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητας, ένα μεγάλο μέρος του περιεχομένου και η γενικότερη δυναμική αυτού που σήμερα ορίζεται ως η Εποχή της Πληροφόρησης, αντιπροσωπεύει συναλλαγές στρατιωτικών και μυστικών υπηρεσιών», ο.π., σελ. 7 το αναφέρει και η Σεραφετινίδου Κ.: *Κοινωνιολογία των Μέσων...*, ο.π., σελ. 470. Ιδιαίτερα για την χρήση και δυναμική αυτής της αλληλοσύνδεσης στον πρόσφατο πόλεμο του Κόλπου έχουν ήδη γραφτεί πολλά και θα γραφτούν στο μέλλον ακόμη περισσότερα, βλ. εκτός άλλων ενδιαφέροντα στοιχεία σε εφημ. *Sunday Times* όπως τα μετέφερε στα καθ' ημάς η εφημ. *Το Βήμα* της 3-2-91 και της *International Herald Tribune* στην εφημ. *Η Καθημερινή* της 2-6-91.

13. Όπως αναφέρει η Σεραφετινίδου το 1980 η αμερικάνικη βιομηχανία έλεγχε το 67% της παγκόσμιας αγοράς έναντι του 15% της ιαπωνικής και του 10% των τριών ευρωπαϊκών πολυεθνικών Φίλιπς, Ζήμενς και Τόμσον (SF). Στην παραγωγή πληροφοριακών προγραμμάτων στον τομέα των υπηρεσιών ο έλεγχος των ΗΠΑ έφτανε το 63% της παγκόσμιας αγοράς, ενώ τα 2/3 των καταχωρημένων πληροφοριών στις ομώνυμες τράπεζες ήταν συγκεντρωμένα ήδη από το 1970 στις ΗΠΑ. Τέλος στην μικροηλεκτρονική υπολογίζεται ότι το 80-90% του εξοπλισμού σε μικροπρογραμματιστές σ' ολόκληρο τον κόσμο είναι αμερικανικών πολυεθνικών εταιριών βλ. Σεραφετινίδου Μ.: *Κοινωνιολογία...*, ο.π., σελ. 467επ. όπου και μια σειρά άλλων σχετικών πληροφοριών. Βλ. επίσης, Mattelart A.: «Η κοινωνία της επικοινωνίας: Από την «διεθνοποίηση» στην «παγκοσμιοποίηση» της πληροφορικής». Άρθρο στην εφημ. *Το Βήμα* της 1-1-1991, σελ. 71. Ιδιαίτερα για την αμερικάνικη ηγεμονία στον πολιτιστικό τομέα βλ. άρθρο του Δ. Κουμάνταρου με βάση πίνακες και στοιχεία της Ουνέσκο του 1990 στην εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 8-7-91.

14. Για τον ρόλο της βιομηχανίας πληροφόρησης στην αναθέρμανση της οικονομίας από την οικονομική κρίση βλ. «Commission of the European Economic Communities», *European File*, no 8/84, σελ. 3.

15. Τις αναφορές στο έργο του Smith A.: *Tecnology and Control: the interactive dimensions of journalism*, 1977, βρήκαμε στο άρθρο του Βάκκα Τ. «Πληροφορία, Άνιση ανάπτυξη, Νέες μορφές εθνικής εξάρτησης», στο

σουλ. ΚΜΑΣ. *Η Επικαιρότητα του Μαρξισμού*, «Θεμέλιο», Αθήνα 1984, σελ. 38-39.

16. Murdock G., «Επικοινωνία και Κοινωνία», συνέντευξη στον Δ. Μπασαντή, περ. *Διαβάζω*, ο.π., σελ. 31.

17. Mattelart A.: ο.π... Επίσης για τις επιδράσεις όλων αυτών στον πολιτιστικό περίγυρο του «μετα-μοντέρνου» κόσμου βλ. Jameson F.: *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Λονδίνο 1991 καθώς και την συλλογή εργασιών των Boyne R. and Rattansi A.: *Postmodernism and Society*, Λονδίνο 1990.

18. Βλ. Murdock G., ο.π., σελ. 33.

19. Βλ. Luxemburg R.: *The Accumulation of Capital*, Λονδίνο 1971 και της ίδιας *The Accumulation of Capital: An anticritique* στο Tarbuckied K.: *Imperialism and Accumulation of Capital*, Λονδίνο 1972. Για την διεθνοποίηση αυτή και την υπέρβαση κάποιας συγκεκριμένης κρατικής ταυτότητας ολοένα και περισσότερων προϊόντων βλ. ενδιαφέρον άρθρο του αμερικανού καθηγητή Reich R.: «Ο σύγχρονος πύργος της Βαβέλ», στην εφημ. *Το Βήμα* της 20-6-91.

20. Βλ. Murdock, ο.π., σελ. 34-35.

21. Για το πόσο είναι πράγματι επικοινωνιακή αυτή η έκρηξη των Μέσων βλ. άρθρο μας «Ράδιο-τηλεόραση: πραγματικά μέσα επικοινωνίας ή όχι» στο συλλογικό *Τηλεόραση και επικοινωνία*, επιμ. Κ. Ναυρίδης, Γ. Δημητράκοπουλος, Γ. Πασχαλίδης, «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 125επ. Ευρύτερα για το φαινόμενο βλ. και Μπασαντής Δ.: «Στο μεταίχιμο των εποχών: η μαζική επικοινωνία στη δεκαετία του '90», άρθρ. στο περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 215/10-5-89, σελ. 9επ.

22. Για την σημασία όλων αυτών των εξελίξεων στην αποθέωση και ταυτόχρονα εμπορευματοποίηση του στυλ, την καταναλωτική επίδραση και τη νέα δυναμική της λεγόμενης μετα-μοντέρνας αυτής κουλτούρας βλ. Hebdige D.: *Subculture: The Meaning of Style*, Λονδίνο 1989.

23. Βλ. Hebdige..., ο.π., επίσης για τον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό που φέρνει η κυριαρχία των οπτικοακουστικών μαζικών μέσων και τις αντιφάσεις που δημιουργεί βλ. Golding P.: «Τα πράγματα δεν είναι πάντοτε αυτό που δείχνουν», συνέντευξη στον Μπασαντή Δ., περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 215, ο.π., σελ. 17επ. και του ίδιου: «Η πληροφοριακή τάξη στη δεκαετία του 1990», στο συλ. Μπασαντής Σ., Στράτος Κ.: *Ο κόσμος...*, ο.π., σελ. 147επ.

24. Για τις προκλήσεις της εποχής, την νεολαία και την ανάγκη ενός «Σόκ του καινούργιου» ως απαραίτητου στοιχείου για την πρόοδο της κοινωνίας βλ. ενδιαφέρον άρθρο από νεοφιλελεύθερη θεώρηση του Α. Ανδριανόπουλου στην εφημ. *Καθημερινή* της 20-1-91, σελ. 11.

25. Ευρύτερα για όλα τα παραπάνω βλ. στοιχεία από την έκθεση του προγράμματος του Ο.Η.Ε. για την ανάπτυξη (UNDP), εφ. *Εποχή* της 2-6-91. Ιδιαίτερα για την τριμερή επιτροπή που συγκροτήθηκε από «απλούς ιδιώτες» με πρωτοβουλία του Νταϊήβιντ Ροκφέλερ προέδρου της Τράπεζας Τσαίης Μανχάταν το 1973 και περιλάμβανε περίπου 200 μέλη, τραπεζίτες μεγαλοβιομηχάνους και γνωστούς πολιτικούς από την Β. Αμερική, την Δ. Ευρώπη και την Ιαπωνία και τον λεγόμενο τριλατερισμό βλ. εκτός άλλων και άρθρο της D. Jhonntonte στην *Le Monde diplomatique* του Νοεμβρίου 1976

(τεύχ. 1, της ελληνικής έκδοσης).

26. Murdock, ο.π., σελ. 53επ.

27. Για την αύξηση της εγκληματικότητας ως αποτέλεσμα του κύματος φτώχειας και των πολιτικών αλλαγών στην ευρωπαϊκή ήπειρο βλ. άρθρ. στην εφημ. *Καθημερινή* της 16-6-1991 όπου και ενδιαφέροντες στατιστικοί πίνακες από μια σειρά ευρωπαϊκές χώρες. Ευρύτερα για την χρήση της βίας ως πολιτικής πράξης βλ. το συλλογικό Schlesinger P., Murdock G., Eliot P.: *Televising Terrorism: Political Violence in Popular Culture*, Λονδίνο 1983.

28. Βλ. F. Fukuyama: «A Reply to My Critics», στο περ. *The National Interest*, No. 17 του χειμώνα 1989-90 το οποίο αποδόθηκε στα ελληνικά από τις Γ. Γούγα και Δ. Σοφίου με τίτλο: «Μια απάντηση στους επικριτές μου», στο περ. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχ. 4, σελ. 54επ. Για την όλη αποσύνθεση του οικονομικού, κοινωνικού, και πολιτιστικού ιστού της κοινωνίας των ΗΠΑ, βλ. και Thiebon J.: «Εφιάλτης το αμερικανικό όνειρο», άρθρ. στην εφημ. *Το Βήμα* της 18-11-90.

29. Βλ. και Μπασαντής Δ.: *Οι ειδήσεις...*, ο.π., σελ. 64επ: όπου όμως παρατηρείται ότι «σε αρκετές περιπτώσεις, οι κοινωνικές εξελίξεις σε συνδυασμό με τις νέες τεχνολογικές εξελίξεις δημιούργησαν δυνατότητες για ένα νέο εκδημοκρατισμό στην πληροφόρηση, πέρα από κάθε προηγούμενο. Νέα ακροατήρια και κοινωνικές ομάδες στις δυτικές κοινωνίες αποκτούν, μέσα από την μικροπληροφορική, την αναλυτική μαζική επικοινωνία και τα νέα τηλεκοινωνιακά δίκτυα, διευρυνόμενες προσβάσεις στην χρήση των πληροφοριών, αλλά οι αλλαγές προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαν να έχουν ακόμα ριζοσπαστικότερο χαρακτήρα, αν συμβάδιζαν και με αλλαγές τόσο στην κοινωνική πρακτική όσο και στην πρακτική εξουσίας», ο.π., σελ. 66-67.

30. Για τις ιδεολογικές κυρίως επιπτώσεις και δυναμικές που δημιουργεί η πληροφοριακή έκρηξη βλ. Morin E.: *Αφήνοντας...*, ο.π., σελ. 35επ.

31. Βλ. *Medias, societe et democratie*, πολυσέλιδο αφιέρωμα της *Le Monde diplomatique* του Μαΐου 1991. Θεωρητική κάλυψη των νέων πολιτικών εξελίξεων επιχειρεί ο Deutsch, υποστηρίζοντας ότι ουσία της πολιτικής δεν είναι η εξουσία (που μπορεί να αντικατασταθεί π.χ. από την συνήθεια) αλλά ακριβώς οι κοινοί στόχοι. Δηλαδή ένα μέσο που η διαμόρφωσή του βασίζεται στον έλεγχο των επικοινωνιακών δικτύων μέσα στην κοινωνία. Γι' αυτό και εστιάζει το ενδιαφέρον του περισσότερο στο «νευρικό σύστημα» του πολιτικού οργανισμού παρά στη «μυική του δύναμη και τα οστά του», βλ. Deutsch K.: *The nerves of coverment*, Νέα Υόρκη 1966 (1η έκδ. 1963, σελ. 124 & 204).

32. Βλ. σε Βάκκα Τ., ο.π., σελ. 47.

33. Για το φαινόμενο του ριζοσπαστικού Ισλαμισμού βλ. εκτός των άλλων Καραμπελιά Γ.: «Ο ριζοσπαστικός Ισλαμισμός», στο περ. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχ. 5/Σεπτέμβριος 1991, σελ. 137-168 όπου και πλούσια βιβλιογραφία για το φαινόμενο.

34. Για το ρόλο των εθνοτήτων ως αυτόνομων συλλογικών υποκειμένων βλ. άρθρο μας «Η Εθνική Ιδέα στο έργο του Νίκου Σβορώνου» στο περ. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχ. 5, ο.π., σελ. 169-181 όπου και σχετική βιβλιογραφία.

35. Όπως σημειώνει σε ένα διεισδυτικό άρθρο του και ο Αντώνης Λιάκος στην εφημ. *Εποχή* της 23-6-1991, σελ. 22-23.

36. Για την διάκριση μεταξύ εθνισμού και εθνικισμού βλ. Δασκαλάκης Γ.: *Εισαγωγή στο Δημόσιο Δίκαιο (παραδόσεις)*, Αθήνα 1950, σελ. 81επ.

37. Βλ. εφημ. *Liberation* της 10-4-1991 και *Monde de «Radio Television»* της 14-4-1991.

38. Όπως τόνισε διεισδυτικά στο συνέδριο που προαναφέραμε ο διάσημος σκηνοθέτης Z.L. Godard.

39. Την ίδια ώρα που «η αποθέωση της εικόνας ήταν και το τέλος της εικόνας ως απόδειξης της πραγματικότητας» όπως έγραφε ο Ignacio Ramonet: *Mythes et medias, television necrophile*, *Le Monde Diplomatique*, Μάρτιος 1991. Βλ. επίσης Σωμερίτη Ρ.: «Τύπος και παραπληροφόρηση. Το ρουμάνικο παράδειγμα», εφημ. *Καθημερινή* της 14-4-1990 όπου παρουσιάζονται τα αντίστοιχα συμπεράσματα από συνέδριο για τον τρόπο κάλυψης των γεγονότων στην Ρουμανία που έγινε στο Παρίσι στις 6-4-1990, καθώς και Woodrow A.: *Information-Manipulation*, Παρίσι 1991 όπου ανάλυση της όλης «εκ-

τροπής της πληροφόρησης και της υπερβολικής αυτοπεποίθησης της «τέταρτης εξουσίας», με παραδείγματα από τα γεγονότα της πλατείας Τιέν Αν Μεν του Πεκίνου, της Ρουμανίας και του Περσικού.

40. Για τον ρόλο της τηλεόρασης και του μέχρι τότε σχεδόν άγνωστου στους πολλούς CNN έχουμε όλοι πια τις εμπειρίες μας, και τις πληροφορίες μας, ειδικότερα ως προς την ιδιαίτερη κουλτούρα των ανθρώπων των ΜΜΕ και την εξουσία που ασκούν βλ. Eliot P.: «Media Organizations and Occupations: an overview», στο συλλογικό Curan J. κ.ά.: *Mass Communication and Society*, Λονδίνο 1977, σελ. 142επ. Ιδιαίτερα ως προς την γιγάντωση των γεγονότων στην ανατολική Ευρώπη και ιδίως στην Τιμισοάρα της Ρουμανίας και την ταυτόχρονη σχεδόν πλήρη αποσιώπηση των εξίσου μαζικών εξεγέρσεων και βίαιων καταστολών σε χώρες του δυτικού μπλοκ την ίδια χρονιά: Βενεζουέλα (Φεβρουάριος-Μάρτιος), Αργεντινή (Μάιος), Νιγηρία (Ιούνιος), βλ. το συλλογικό Selys de G.: *Mediamensonges (Τα ψέματα των μέσων)*, Βρυξέλες 1991 όπου έχουν συγκεντρωθεί μια σειρά δημοσιευμένα και αδημοσίευτα κείμενα για την πολιτική λειτουργία των ΜΜΕ απέναντι στα τελευταία γεγονότα από την Κίνα μέχρι τον πόλεμο του Κόλπου.

41. Όπως με έμφαση έλεγε και ξανάλεγε ο τηλεπαρουσιαστής το θράδυ που έπεφτε το τείχος του Βερολίνου.

